

XIX. YÜZYIL SONUNDA İZMİR VE ÇEVRESİNDE TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI

Oktay GÖKDEMİR

Bilimsel adıyla "nicotina tabacum"¹ olarak adlandırılan tütün; Amerika kıtasının bulunmasıyla birlikte Avrupalılar tarafından tanınmış, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren de önce Avrupa'da daha sonra dünyanın her tarafında ekilmeye başlanmıştır². Keyif verici bir madde olarak tütün, başlangıçta bir takım hastalıkların tedavisinde kullanılmış³ olmasına rağmen bir süre sonra devlet yöneticileri tarafından kullanımı yasaklanmıştır. Örneğin; Rusya'da tütün içenlerin burun ve üst dudakları kesiliyor, İngiltere'de yetiştirilmesi yasaklanıyor. 1628'de Papa VIII. Urbain tütün içenlerin Afaroz cezasına çarptırılacaklarını açıklıyor, İran'da ise Şah Abbas tütün içinlerin üst dudaklarını ve enfiye içenlerin başlarını kestiriyordu⁴.

Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi ve kullanılışı ile ilgili olarak değişik eserlerde değişik tarihler verilmesine karşın⁵, ilk olarak XVII. yüzyıl başlarında İngilizler tarafından denizyoluyla İstanbul'a

¹ Seval Tekin, "Tütüncülüğümüz ve Yabancı Sigaralar", *Ege Üniversitesi Tarımsal Araştırma ve Uygulama Merkezi Bülteni*, İzmir, 1990, s.1.

² Fethi İncekara, *Tütün*, Türkiye İş Bankası Yay., Ank., 1984, s.5; Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün*, İst. 1928, s.10-11; Selim Kurnaz, *Tütüne Övgü*, Emek Yay., İst., 1961, s.13; Egeon Ceasar Conte Corti *Tütün Keyfi*, (*Tütün İçmenin Menşei Mücadele Zaferi*), Çev. Cemal Çağlar, İst. 1946, s.8; Yanni Hristaki, *Tütün*, İst. 1327, s.5; Sermet Muhtar Alus, "Eski Zamanda Tütün", *Türk Tütünü*, Haziran (1946), sayı 172-174, s.5

³ Örneğin Jean Nicot adlı bir Portekizli elçi, elçilik bahçesinde yetiştirdiği tütün ile Fransız Kraliçesi ve oğlunun baş ağrılarını geçirmeye çalışmıştır. Kraliçenin baş ağrılarına iyi gelen tütün bir süre sonra Avrupa'da "sefir otu" adıyla anılmış ve bilimsel adının kaynağını da yine Jean Nicot adlı elçi oluşturmuştur. Bkz. Salih Zeki, *a.g.e.*, s.11.

⁴ Salih Zeki, *a.g.e.*, s.12-13.

⁵ Musa Kazım, *Muhtıra-ı Rical ve Siyassıyan*, İst. 1326, s.5. (Tarih: 1605); İbrahim Ağah, *Vakai-i Tarihiye*, C.1, İst. 1325, s.323. (Tarih: 1603).

getirilmiş⁶ ve bazı dükkanlarda "burun otu" adıyla satılmaya başlanmıştır⁷. Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanımı gittikçe yaygınlaşan tütün, bir süre sonra din adamlarının verdikleri fetvalarla yasaklanmaya başlanmıştır⁸. Kahve ve tütünü haram sayan Kadızade Mehmet Efendi'nin teşviki ile IV. Murat⁹ tütün kullanımı ve ekimini 1631 yılında çıkardığı bir fermanla yasaklamıştır¹⁰. Tütün içenlere karşı yapılan şiddetli yaptırımlara rağmen¹¹ bağımlılık yaratan bu maddeden vazgeçmek insanlar için kolay olmuyor ve yaşamları pahasına tütün kullanmaya devam ediyorlardı.

Ulema arasında ise tütünün haram, helal ya da mübah bulunduğu dair yıllar süren tartışmalar yapılmış ve en sonunda Şeyhül İslâm Bahai Efendi tarafından helal olduğuna dair fetva verilerek¹², tütün kullanımı halk arasında daha da yaygınlaşmıştır¹³.

Konulan yasaklamaların kalkmasıyla XVII. yüzyılın ortalarından itibaren tütün ekimi yaygınlaşmış¹⁴ ve tütünün yasaklanmasıyla ilgili ilk dönemlerde fetvalar veren ulema dahi bir süre sonra tütün tiryakisi olmuşlardır¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk tütün ekimi yapılan yerler, Rumeli de Yenice ve Kırca Ali Cıvarı olmuş¹⁶ ve Balkanlarda tütün üretimi giderek artmıştır¹⁷.

⁶ Ahmet Refik (Altınay), *Eski İstanbul*, İst. 1931, s.30; Salih Zeki, *a.g.e.*, s.13.

⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 eser, İstanbul, Tarihsiz, s.29.

⁸ Necdet Sakaoğlu, "XVII. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlı ve Cehennemlikti", *Tarih ve Toplum*, Kasım (1990), s.18-22.

⁹ *İslâm Ansiklopedisi*, IV. Murad Maddesi, s.630; Kamil Su, *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, İst. 1937 s.114; Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İst. 1942; Salih Zeki, *a.g.e.*, İst. 1942, s.42; Dilber Çalışkan, *Osmanlı Devletinde Tütün ve Yasaklanması (Men-i Dühan)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İst. 1979.

¹⁰ Başbakanlık Arşivi, *Mühürme Defterleri*, No: 85, s.134-185 (Bundan sonra B.O.A. diye geçecektir).

¹¹ Örneğin Hammer IV. Murat'ın Saltanat döneminde 100.000'den fazla insanın tütün yasağına uymadıklarından idam edildiklerini yazmaktadır. Bkz: *Histoire De L'Empire Ottoman*, Paris 1837, s.389; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.III, İst. 1950, s.356-357; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.42; Kamil Su, *a.g.e.*, s.115.

¹² Tütün konusunda verilen yasaklamaların Şeyhül İslâm Bahai Efendi zamanında kaldırıldığına dair bkz; M. Süleyman Saadetin *Devhatül Meşayih*, İst. 1978, s.55.

¹³ M.D.M. D'Ohsson, *XVII. yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Adetler*, Tercüman 1001 Eser, İst. Tarihsiz, s.61-65.

¹⁴ XVII. yüzyılda Manisa ve çevresinde tütün ekiminin yapıldığına dair bkz; Ali İhsan Özkahraman, *XVII. Yüzyılda Manisa*, Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzm. 1981.

¹⁵ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, c.III, s.243.

¹⁶ Salih Zeki, *a.g.e.*, s.15.

¹⁷ Balkanlarda Selanik, Sarı Şaban, Drama, Kavala ve Praveşte Kazalarında tütün ekiminin yaygınlaştığına dair bkz; Sevim Arslan, *Salnamelere Göre Selanik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzm. 1990, s.32.

Bir süre sonra tütün; sağlamış olduğu vergilerle Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasına girmiştir. Tanzimata gelinceye kadar devlet, tütünden alınan vergiyi sistemleştirmiş ve biri yetiştiriciden, diğeri de satın alınan tüccardan olmak üzere iki tür vergi almaya başlamıştır. Yetiştiriciden alınan vergi "Tütün Dönem Resmi" idi. Bir dönemden 40 okka tütün elde edileceği düşüncesinden hareketle tütün tarlada iken ekili arazi ölçülür ve dönüm başına 2,5 kuruş resmi-i miri ve kalemiyye, 10 parası tahsildar, 2 parası da kadı hakkı olarak toplam 2,5 kuruş 12 para vergi alınırdı. Tütün dönüm resmi hadis olduğundan muaf ve gayr-i muaf düşünülmeksizin nerede ekilirse ekilsin herkes aynı oranları ödemekle yükümlü idi. İkinci vergi ise "Gümrük Resmi" idi. Bu vergiyi de tütünü satın alan tüccar ödüyordu. Tüccar bu vergiyi fermanlarda belirtilen miktarlar üzerinden ödüyordu. Ancak, tütün yetiştiricisi tütünü kendisi başka bir yere götürüp satarsa tüccar sayılıyor ve bu durumda gümrük resmi'ni kendisi ödüyordu. Gümrük Resmi'nin miktarı ise tütün cinsine ve zamana göre de farklılıklar göstermekteydi¹⁸.

Örneğin; 1687'den itibaren devlet, Yenice tütünü'nün kıyyesinden 10, Kırca Ali tütünü'nün kıyyesinden 8 akçe gümrük resmi almaya başlamıştı¹⁹.

XIX. Yüzyılda tütün tarım ürünleri içinde en fazla gelir getiren ürünlerden biri olmuştur. Başlangıçta ulemanın yönlendirmesiyle tütün ekimi ve içimini yasaklayan ve oldukça şiddetli cezalar uygulayan Osmanlı Devleti bu kez 1867 yılında tütün içmenin dinen haram olduğunu söyleyen ve bu konuda bir kitap da yazan Kadızadelerden Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi'yi iki sene süre ile Kütahya'ya sürgüne göndermiş ve yazdığı kitabı da toplattırılmıştır²⁰.

Tütün üretiminin hızla arttığı 1871 yılında tütün alım-satımı Devlet tekeli altına alınmış ve bu tekelin imtiyazı daha sonra Hristaki Rogromons adlı bir Rum bankerine 400.000 lira karşılığında veril-

¹⁸ Mübahat Kütükoğlu, "Tütün Zeriyye Resmi ve Dış Tesirlerle Kaldırılması", *VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C.II, T.T.K. Yay, Ank. 1976, s.1429-1430.

¹⁹ Kamil Su, *a.g.e.*, s.118; Yenice tütününden alınan "gümrük resmi" nin bir başka kaynaktan 8 akçe olduğunu görmekteyiz. Bkz, Defterdar Sanı Mehmet Paşa *Zübde-i Vekaiyat*, Sadceştiren Abdülkadir Özcan, C.II, İst. 1977, s.39.

²⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci "XIX. Asırda Bir Kadızade: Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Dühan Reddiyesi" *Matbuat Aleminde Birkaç Adım*, İst. 1992, s.34-41.

miştir. Kırım Savaşı'ndan sonra artan mali bunalım devletin iflasını ortaya çıkarınca 28 Muharrem 1299 tarihli kararname ile Düyûn'u Umumiye İdaresi kurularak tütün tekeli bu örgüte bırakılmıştır²¹.

1883 yılında Düyûn-u Umumiye içindeki Fransız tahvil sahipleri Düyûn-u Umumiye'yi tütün ekiminden doğrudan pay almaktan vazgeçirerek kendilerinin ayrı bir örgüt kurmasına Düyûn-u Umumiye'yi ikna etmişlerdir²². Böylece Memalik-i Şahane Dühanları Müşterekü'l Menfaa Reji İdaresi ya da Tütün Reji'sinin (Société de la Régie Cointeressé Des Tabacs De L'empire Ottoman) kurulmasıyla tarımın yılda yüzbin lirayı aşkın öşür getiren ve dönem sonunda ihracat değerinde ilk sırayı alan kesimini denetleme hakkı Osmanlı Bankası, Cré dit Anstalt ve Bleichröder Banka gruplarının denetimi altına girdi. Aslında Düyûn-u Umumiye'nin tahvil sahipleri aynı zamanda Rejinin kuruluşunu üstlenen yukarıda belirttiğimiz kuruluşlar olduğundan tütün işlerinin Düyûn-u Umumiye'den Reji'ye devri bir anlamda aile için bir devir teslimden ibaretti²³.

Nisan 1883'den itibaren 30 yıl süreyle imtiyazını fiilen kullanmaya başlayan Reji, ihraç edilecekler dışında tütünün tamamını satın almayı kabul ediyordu. Tütün üreticileri, üretim yapabilmek için her yıl Reji'ye başvurmak zorunda idiler. Reji yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekilmesine kesinlikle izin vermiyordu. Bundan amaç, kişisel tüketim veya koşullara satma amacı ile küçük tarlalardaki miktar ve kalitesini üretici temsilcileriyle birlikte tespit edecek, tütün kurutulduktan sonra giderleri üreticilere ait olmak üzere Reji'nin inşa edeceği ambarlara taşınacak, şirket ilk altı ay boyunca ambar giderlerini karşılayacak, daha sonraki giderler üreticiye ait olacaktı. Tütünün iki yıl depoda tutulan çiftçi ürününün satılmasını talep edebilecek ve ithal edilenler dışındaki tütün satış fiyatları Reji ile üreticiler tarafından saptanacak uyuşmazlık halinde üçüncü taraf hakemliğine başvurulacaktı. Tütün ihraç edilmeyecekse şirketin gözetiminde Reji fabrikalarına sevk edilecek ve işlenmiş ürünler Reji'den ruhsat almış dükkanlarda satılacaktı²⁴.

²¹ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ank., 1976, s.53.

²² Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş. (1881-1908)*, Yurt Yay., Ank. 1987, s.24.

²³ Quataert, *a.g.e.*, s.25; Bülent Varlık, *a.g.e.*, s.54.

²⁴ Reji Şartnamesi'nin tam metni için bkz: B.O.A., *İrade Meclis-i Mahsus*, No: 3367.

Reji'nin tahvil sahipleri tütün işlerinde Osmanlı Devleti'nin işbirliğini sağlamak amacı ile kâr paylaşımına ortak etmişlerdir. Reji tahvil sahipleri, Düyun-u Umumiye'ye verdikleri yıllık 750.000 liralık sabit pay oranının dışında Osmanlı Devleti'ne de 500.000 liraya kadar olan kâr paylarının %39'unu ve 2.000.000 liraya kadar olan kâr paylarının da %79'unu vermeyi taahhüt ediyordu. Ama Reji İdaresi kârlarını hiç bir zaman 1.000.000 liranın üstünde göstermediği için böylece devlet Reji tarafından aldatılmış oluyordu²⁵.

Reji'nin faaliyetine başladığı 1883 yılında Osmanlı Devleti'nde 140.000 çiftçi tütün ekimiyle uğraşıyordu. Tütün üretiminin ve tüketiminin tamamen Reji'ye bırakılmasıyla 140.000 tütün çiftçisi Reji sermayedarlığının işçisi ve bu işçinin çalıştığı 192.000 dönümlük toprakta Reji'nin tarlası haline geliyordu²⁶.

Kişi başına tütün tüketiminin yıllık 937 ilâ 1500 gram arasında değiştiği Osmanlı Devleti'nde Reji tütün işlerinden tatlı kazançlar beklemekte idi. Erkeklerin yanısıra kadın ve çocukların dahi sigara içtiği ve iftar topu atıldığında müslümanların oruçlarını sigara ile açtıkları Avrupa'da yaygın bir kanı idi²⁷.

Reji'nin kurulması ile birlikte Osmanlı tarımında özellikle tütün tarımındaki geleneksel üretim ilişkileri değişmeye başlamıştır. Reji'nin kurulmasına kadar toprak sahibi eşraf ile birlikte ortak çalışan tütün tüccarları üreticilere borç para vermek suretiyle bu alacaklarını ya doğrudan hasatın belli bir bölümüne el koyarak ya da üreticinin elindeki ürünü piyasa değerinin altında satın alarak tahsil ediyorlardı. Aslında tütün üreticisinin Reji'nin kurulmasıyla birlikte bu geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesinden bir çıkarı yoktu. O tarihe kadar toprak sahibi eşraf ve tüccarlar tarafından sömürülen tütün üreticileri 1883'ten itibaren Reji tarafından sömürülmeye başlanmıştır²⁸.

²⁵ Reji'nin bu aldatmacasıyla ilgili lgeniş bilgi için bkz: Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Haz. Muammer Sencar, May Yay., s.159-176.

²⁶ Hüseyin Avni Şanda, *Yarı Müstemele Oluş Tarhı*, Gözlem Yay. İst. Tarihsiz, s.86.

²⁷ Quataert, a.g.e., s.26.

²⁸ A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yay., Ank. 1979, s.75; Quataert, a.g.e., s.25.

Kurağa dayanıklı ve yaprak dokuları kalın ve reçinemsi çekici bir kokuya sahip Ege Bölgesi tütünleri ise²⁹ kuruluşundan itibaren Reji'nin özel ilgisini çekmiştir. Bölge'nin pamuk, zeytin ve afyon ile birlikte en önemli tarımsal ürünleri arasında başta gelen tütün üretiminin gelişimi Amerikan İç Savaşı'nın başlaması ile paralel olmuş ve XIX. yüzyılda Kasaba ve Aydın demiryolu çevresinde üretim hızla artmıştır³⁰. Daha çok kara kokulu tütün ekilen İzmir ve çevresinde Değirmendere nahiyesine bağlı Ahmetbeyli, Sancaklı, Palamutarası, Yeniköy, Bulgurca, Bozyaka, Uzundere, Buca ve Bornova nahiyesinin dağ köyleriyle Söke, Ödemiş, Urla, Karaburun, Çeşme, Seferihisar, Bayındır, Tire ve Selçuk'ta birinci kalite ürün yetiştiriliyordu.

Aydın demiryolu üzerinde Kuşadası'na bağlı bir nahije merkezi olan Selçuk, aynı zamanda İzmir çevresinde ilk tütün yetiştirilen yerdi. Selçuk'ta üretilen ve oldukça ünlü olan tohumuna da "Ayasuluğ Tohumu" adı verilmiştir³¹. Ayasuluğ tohumu Ege Bölgesi'nde tütün ekilen hemen hemen her yerde aranılan ve kullanılan bir tohum olmuştur³².

Tütün Rejisi yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kaliteli tütünleri gerek işlemek ve gerekse satmak üzere özel bir önem gösterilmiştir. Reji kuruluşundan bir yıl sonra 1884 yılında İzmir'de bir tütün fabrikası kurarak üreticiden satın aldığı tütünleri işlemeye başlamıştır³³. 1886 yılında bu fabrika 450 kadın ve erkek işçi çalıştırmakta, çalışkanlıklarına ve cinsiyetlerine göre günde 10 ile 20 kuruş arasında bir kazanç elde etmekteydiler³⁴. 1889 yılında Reji tüm Aydın vilayeti'nde üretilen yaklaşık 2.000.000 kg. tütünün 1.100.000 kilogramını üreticiden almak suretiyle fabrikasında işliyordu³⁵. 1895'e gelindiğinde Reji'nin İzmir ve çevresindeki tütün alımlarında önemli bir düşüş gözlenmektedir. 1894'te toplam 806.565 kg. tütün alan Reji, 1895'te 764.834 kg. tütün alabilmiştir³⁶. Bu düşüşün altında yatan etken hiç

²⁹ Fethi Incekara, *a.g.e.*, s.5-9.

³⁰ Bülent Varlık, *a.g.e.*, s.29.

³¹ F. Rougon, *Smyrne Situatation Commerciale et Economique*, Paris 1892, s.101; Salih Zeki, *a.g.e.*, s.397-401.

³² Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Geographie Administrative*, Paris 1894, C.IV, s.379.

³³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bank. Kültür Yay., Tarihsiz, s.133.

³⁴ Quataert, *a.g.e.*, s.27.

³⁵ Rougon, *a.g.e.*, s.101.

³⁶ B.O.A., Yıldız, *Sadrazam Kamil Paşa Evrakı*, No: 86/7-650.

kuşkusuz tütün kaçakçılığıdır. Kaçakçılık o boyutlara varmıştır ki örneğin 1890 yılında tüm Osmanlı Devleti'nde 6.000.000 kilografa yaklaşan resmi tütün satışlarının yanında kaçağa giden tütün 12-13 milyon kilogramdı. 1896'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji'nin toplam satışı 8.000.000 kilo iken kaçak tütün satışının 10.000.000 kilo olduğunu görmekteyiz. İzmir'de yine aynı dönemde sigara için nüfusun %60'ı kaçak tütün kullanıyordu³⁷.

Tütün üreticilerini kaçak tütün satmaya iten en önemli etken Reji'nin uyguladığı düşük fiyat politikaları olmuştur. Reji üreticinin elindeki tütünü ucuza almak için her yolu deniyordu. Bu durumda üretici, tütünü Reji'den daha yüksek fiyatlar veren kaçakçılara satıyordu. İncelediğimiz dönem içerisinde kaçakçılar İzmir ve çevresinde alâ, evsat ve edna olarak sınıflandırılan tütünlere Reji'nin verdiği fiyatların çok üstünde fiyat veriyorlardı. Örneğin; Denizli'de üretilen alâ tütünün kilosuna Reji iki kuruş verirken kaçakçılar on kuruş vermekteydiler. Yine evsat tütünün kilosuna altmış para veren Reji'ye karşılık kaçakçılar sekiz kuruş ve edna tütüne Reji'nin verdiği kırk paraya karşılık kaçakçılar beş kuruş vermekteydiler. Arşiv belgelerinin ışığı altında bu örnekleme Ege Bölgesi'nin tütün üretilen hemen bütün birimlerine genellemek olasıdır³⁸.

Tütün üreticisi için kaçakçılık gerçekten kârlı bir işti. Bu sayede, tütününü düşük fiyatla satmaktan kurtuluyordu. Reji'nin ihraç edilecekler dışında tütünün tamamını satın almasını kurala bağlayan yasal zorunluluk Reji'nin de işine gelmiyordu. Reji bu zorunluluktan kurtulmak amacıyla zor kullanarak, düşük fiyat vererek ve şartname de yer almasına rağmen üreticiye borç para vermeyi reddederek üretimi bir anlamda kısıtlamaya çalışıyordu. 1897 yılına gelindiğinde İzmir ve çevresinde tütün üretimi yarı yarıya düşmüştü³⁹. Bazen Reji Saray kazasında olduğu gibi tütün ekilmesini tümünden yasaklayabiliyordu⁴⁰.

Tütün üreticilerinin tütünlerini kaçağa vermekle yüksek fiyat elde etmelerinin yanısıra başka bir takım pratik yararlar elde ediyorlardı. Kaçak tütün satmakla üretecekleri tütün miktarını sınırlamaktan ve

³⁷ Quataert, *a.g.e.*, s.29.

³⁸ B.O.A., Yıldız, *Sadrızam Kamil Paşa Evrakı*, 9 Nisan 1314, No: 86/7-648.

³⁹ Quataert, *a.g.e.*, s.31.

⁴⁰ B.O.A., Yıldız, *Sadrızam Kamil Paşa Evrakına Ek*, 12 Mayıs 1313, No: 86/17-647.

ürünlerini Reji depolarında bekletip masraf yapmaktan kurtuluyorlar tütününü hemen elden çıkarıyorlardı. Tüketiciler açısından kaçak tütün daha çok tercih ediliyordu. Reji'nin üretmiş olduğu sigaralar kalitesiz ve pahalı idi. Reji İzmir'de 3 kuruş on paralık sigara paketleri içine 60 paralık sigaralar koyarak tüketiciyi aldatıyordu. Reji'nin ürettiği yüz paralık tütün paketleri içinden ise yarı yarıya yaprak çıkıyordu⁴¹. Yine Reji İzmir'de Frenk Mahallesi kalitesi tütün satarken Osmanlı mahallelerinde kalitesiz tütün satıyordu⁴². Ramazan ayında İzmir'de bu kez Reji elinde kalan satılmayacak derecedeki kötü tütün paketlerinin üstüne "ramazan-ı şerife mahsus" ibaresi koyarak satmaya kalkıyor ve tüketiciyi kandırıyordu⁴³. Böylece İzmir'de tüketiciler, kalitesiz ve pahalı olan Reji tütününü yerine genel giderleri daha az olan kaçak tütününü tercih ediyorlardı. Yukarıda belirttiğimiz gibi halkın %60'ı kaçak tütün içiyordu⁴⁴.

Kaçakçılık yapanların arasında toplumun her kesiminden insanlar vardı. XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu ekonomik bunalım kaçakçılığı teşvik ediyordu. Devlet sivil ve askerî personelin ücretlerini düzensiz ve uzun aralıklarla ödemediğinden ve maaş ödemeleri sürekli geçiktiği için kaçakçıların büyük bir çoğunluğunu askerler oluşturmaktaydılar.

Reji tütün kaçakçılığını önlemek amacıyla maaşları kendisi tarafından ödenmek suretiyle her yıl artan sayıda Kolcu istihdam ediyordu. Reji'de çalışan Kolcu sayısı 1887'de 3600 1890'da 4600, 1895'te 5900 ve 1897'de de 6700 kişiye ulaşmıştı. Yalnız İzmir ve çevresinde 26'sı Kolcubaşı olmak üzere 450 kişi çalışmaktaydı⁴⁵. Osmanlı Devleti Reji'de çalışacak adamların emin ve güvenilir kişilerden seçilmesini ve müslümanlardan memur alınmasını şirkete önermesine rağmen⁴⁶, Reji İzmir'de Reji işlerinde Romanya ve Basarobya'dan gelen Yahudileri kullanıyor, bu durum halkın tepkisini çekerek 1884 yılında İzmir Reji İdare Binası dinamitleniyordu⁴⁷.

⁴¹ *Hizmet*, 22 Teşrin-i Sani 1891.

⁴² *Hizmet*, 8 Eylül 1890.

⁴³ *Hizmet*, 6 Nisan 1892.

⁴⁴ Bkz. 37 no'lu dipnot.

⁴⁵ B.O.A., Yıldız, *Sadrazam Kamıl Paşa Evrakı*, No: 86/38-3798.

⁴⁶ B.O.A., Yıldız, *Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*, 29 Teşrin-i Sani 1299, No: 175/72.

⁴⁷ B.O.A., Yıldız, *Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*, 5 Mayıs 1300, No: 178/36.

Aslında Osmanlı Devleti Reji'nin kuruluşundan itibaren Reji ile tam bir işbirliğine hiç bir zaman yanaşmamıştır. Tütün kaçakçılığı konusunda Reji Kolcularına yardım etmek amacıyla mevcut askeri birliklerin kullanılmasına izin vermeyen Osmanlı Devleti, Reji İdaresi'nin mevcut kolculara ek olarak İstanbul, Bursa, Aydın ve Selanik'te "Kordon Bölükleri" adı altında silahlı birlikler kurma istemine böyle bir sistemin "devlet içinde devlet olacağı" gerekçesiyle sıcak bakmamış ve merkezî otoritesini sarsacak boyutta gelişen Reji Kolcularının dahil silah taşımaya yetkili olmadıklarını açıklamak zorunda kalmıştır⁴⁸.

Yerel yöneticiler de çoğu kez bölgelerinde hükümetin bu tavrını destekler yönde hareket ediyorlardı. Örneğin; Aydın Valisi Kamîl Paşa, Reji'nin gereksinimi olan desteği sağlayamadığı için 1900 yıllarında Aydın Vilayeti'nde kaçakçılık büyük boyutlara ulaşmıştır⁴⁹.

Ege Bölgesi'nde Reji Kolcularıyla, tütün üreticileri ve kaçakçılar arasındaki çatışmalar ise halk türkülerine konu olacak boyuta gelmiştir. Yasal olarak silah taşımaları yasak olan ve Reji idaresince emin ve güvenilir insanlardan seçilmesi gereken Kolcular hakkında dönemin İzmir basınıının aynen şu ifadeleri kullandığını görmekteyiz.

"Tütünlerin içilmez bir halde olmasını şikayet etmekten vazgeçtik. Kolcularına idare tarafından verilen nihayetsiz selahiyete bir had tayin edilse. Kama, bıçak, rövalyer ve el hasul bi'l cümle alet ve cariha ile teçhiz edilerek sokak ortalarına salıverilmiş, geçit başlarına ikad edilmiş olan bu mehib kolcular, kafaları çekerek gece vakitleri önüne gelen arabaya saldırmaları ve hele İslâmiyete aykırı olarak muayene etmek amacıyla insanların oralarına buralarına el uzatmaları artık tahammül edilir şeyler değildir. Bunlar insanın uruk-u hamiyetini tahrik ediyor. Bunların tecavüzü ne dereceye getirdiği düşünölsün ki geçende bir kolcu Polis Müdürü'nün arabasına yanaşarak elinde koca bir kama olduğu halde tütün muayenesi için içeriye saldırmıştır. Fi'l hakika Polis Müdürü herifin elinden kamasını alıp arabaya irkaben müstehak olduğu yere götürmüş ise de herkes o sıfatta o cesaretle değildir ki bu ejderlerin tecavüzünden hayf etsin"⁵⁰.

⁴⁸ B.O.A., *İrade-i Hususiye*, 19 Temmuz 1310, No: 128.

⁴⁹ Quataert, *o.g.e.*, s.31.

⁵⁰ *Hizmet*, 3 Mart 1890.

İzmir ve çevresinde Reji Kolculuğu öyle bir hale gelmiştir ki İzmir Reji Kolcuları eğlence için adam vuruyor⁵¹. Buca'da piknik yapan insanların yiyecek ve içeceklerine el koyuyorlar⁵²; yolcuların yollarını kesip paralarını gaspediyorlardı⁵³.

Reji İdaresi bütün bunların yanı sıra Göztepe yolu üzerindeki Bahri Baba civarına bir Kolcu barakası yapıyor ve yoldan geçen arabalar durdurularak arabalarda bulunan kadın erkek herkes Kolcular tarafından elden geçiriliyordu⁵⁴. Bununla da yetinmeyen Reji, Göztepe Tramvayı'na Seyyar bir Kolcu yerleştiriyordu. Ahenk Gazetesi, Reji'nin bu yeni girişimini şu cümlelerle aktarıyor: "Artık tabakanızı, heybenizi de bundan sonra tramvayda koruyamayacaksınız. İnsana sataşmanın bu derecesi Reji'den başka yerde ne görülmüş ne de görülme ihtimali vardır"⁵⁵.

14 Kasım 1898'de İzmir'in Damlacık mahallesinde Reji Kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında çıkan silahlı çatışmada mahalledeki dükkanlar isabet alıyordu. "Kolcu diye öteden beriden topladığı bir takım Türkçe bilmeyen Arnavutlar'ı başiboş adamlardır ki selam verenlere bile olmayacak silah ile mukabeleye kalkışmaktadırlar. Nasıl bir selahiyetle istihdam ne gibi bir mücadele-i kanuniye ile esliha cesaret ettiği taktirde müteacciziz. Ne diyelim? Nasıl meram anlatalım. Reji Kolculuğu silkinе girecek eşhasın asli hüviyetlerinin Zabıta ve Polis idarelerince tayin ve tahkik edilmesi evamir-i müteaddide ile teyid edilmiştir. Reji İdaresi şimdiye kadar acaba hangi bir kolcunun böyle bir nazar-ı tetkik ve teftişten geçirmiştir" diye soran Ahenk Gazetesi Reji Kolcularının saldırılarına hedef olmayan hiç bir yerin kalmadığını eklemektedir⁵⁶. Gerçekten Reji Kolcuları, Körfez ve açıkdenizde gemi ve kayıkları yakalayıp keyiflerine göre işlem yapıyorlar⁵⁷, izinsiz olarak evlere girerek savunmasız kadınlara saldırıyorlardı". "Hane de zevcenin

⁵¹ Hizmet, 3 Mart 1890.

⁵² Ahenk, 22 Nisan 1895.

⁵³ Ahenk, 13 Mayıs 1893.

⁵⁴ Hizmet, 29 Temmuz 1893.

⁵⁵ Ahenk, 25 Şubat 1895.

⁵⁶ Ahenk, 15 Teşrin-i Sani 1898.

⁵⁷ Ahenk, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

yalnız bulunmasından istifade edecek kadar denaet Reji Kolcularından başka nerede kimde bulunabilir?"⁵⁸ diyen Ahenk'in Milas Muhabiri bu kez Reji Kolcularının saldırısına uğruyordu. Gazete muhabiri "insan kılıklı bu hayvanların ellerinden güç bela kurtuldum" diyerek olayı ifade ederken gazete olayı şöyle yorumlamaktadır. "Bir gazete idaresine mensubiyeti üzerindeki evrak ile sabit olan bir seyyara Reji Kolcuları bu yolda muamele ederlerse fukara-ı rençberaneye acaba neler yapmazlar?"⁵⁹.

Çoğunluğu bir takım suçlardan hüküm giymiş kişilerin oluşturduğu İzmir Reji Kolcuları, İzmir'de şehir ortasında tütün aramak bahanesiyle kadınları ve kızlara da saldırmakta idiler. Dönemin İzmir Basını bu konu ile ilgili olarak yaptığı yorumda şöyle demektedir: "Şehir derununda ve hükümet dairesi karibin de Reji Kolcuları taharriyat maksadıyla böyle bir taarruz-u küstahaneye cüret ettikleri halde pazara gelmek üzere kasaba kenarında veya تنها bir halde tesaduf edecekleri karıları ne yolda taharri edeceklerini eshab-ı vicdan takdir etsinler"⁶⁰.

Bu dönemde savunmasız insanlara karşı her türlü işkenceyi eden Reji Kolcularıyla mücadele eden tek güç ise sosyoekonomik etkenlerin zorlanmasıyla dağa çıkan efeler olmuştur. Örneğin; Çakırcalı, Reji Kolcularından tam 2.200 lira gasbetmiştir⁶¹.

Sonuç olarak Reji Kolcularıyla, Tütün kaçakçıları arasındaki çatışmalar II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki hükümet değişikliğine kadar devam etmiş ve bu süre içinde 20.000'den fazla insan çatışmalarda yaşamını yitirmiştir⁶².

Tütün Rejisi ya da diğer adıyla Memalik-i Şahane Dühanları Müşterekü'l Menfaa Reji İdaresi" 1923 Cumhuriyet Devrimi ile birlikte devletleştirilerek tütün işleri devlet tekeli altına alınmıştır⁶³.

⁵⁸ Ahenk, 27 Teşrin-i Evvel 1898

⁵⁹ Ahenk, 29 Teşrin-i Evvel 1898

⁶⁰ Ahenk, 12 Kanun-u Evvel 1900

⁶¹ İttihat, 23 Mart 1910

⁶² Hüseyin Avni Şanda, a.g.e., s.87

⁶³ François Georgeon, "De La Régie Au Monopole Le Problème Du Tabac En Turquie Dans Les Premières Années De La République" IX. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, C.III, T.T.K. Yay. Ank. 1989, s.1675-1685.